

הכלים ותיאורים מועטים בלבד מוקדשים לה. ובכל זאת, בתחילת הספר, כאשר הוא מטיל את משימת החקירה על הממונה, הוא מתואר כך:

"אז מזדקף הישיש, גבוה, כבד, חיזור מאוד, הדור בלבשו, ובלורית עתיקה מרחפת באפולולית כמו יונה מלכותית. החרדה לשמו הטוב מכבידה מאוד על היד הלופפת בכוח את כתפו של הכפוף לו. לא מחר בבוקר - נאמרת ההוראה, לאט, ובצלילות רבה - אלא עכשיו. הערב. הלילה. הסיפור צריך להיות ברור עם שחר, כדי שבבוקר יהיה אפשר לשלוח לעיתון תגובה ממשית" (עמ' 13).

לפנינו דמות סמכותית, הדורה, מרשימה, אפלה משהו, הדואגת לשמה הטוב, דהיינו למה שקרוי בספר "אנושיותה", אך זאת לא באופן סנטימנטלי, אלא מתוך אחריות המוטלת עליה למפעל ולעשרות עובדיו. כל אותו לילה שבו מתרוצץ הממונה בין חדר המתים לצריף הדל של רגאייב, מבלה בעל המפעל הישיש בקונצרט ואי אפשר להשיגו בטלפון כדי לדווח לו על המתרחש. במשפט אחד בלבד, אבל משמעותי, מתבררת לממונה, מפי סוכנת הבית שלו, עובדה נוספת שלא שיער: בעל המפעל הוא איש דתי, המשכים לתפילת שחרית בשבת. "תפילה? נדהם הממונה, יותר מעשר שנים אני עובד במפעל, ואף פעם לא העליתי בדעתי שיש באדם הזה אפילו טיפה של דת" (עמ' 163).

באופן מטאפורי נוכל לומר, כי הממונה ובעל המפעל הם כמו שני האגפים של המפעל עצמו: הראשון, הממונה, הוא איש חם, נמשך למאפייה ולתנוריה, סוער מבחינה רגשית, ומגלה הזדהות פעילה עם קורבנות העוול; השני, בעל המפעל, כמו האגף הנסתר למוצרי נייר, הוא הגיבור הסמוי של הרומן, וכמו מעשה הכתיבה וכל מה שמסמלים מוצרי הנייר, הוא איש תרבות, אדם שקול, שגם רגש האשמה שלו נמצא בשליטה, איש מאמין, אולם אין זו אמונה מיסטית אלא תבונית, אמונה בבורא עולם ובסדרי עולם שיש לקיימם כדי שיתקיים העולם.

אין ספק כלל כי בעל המפעל הוא המנהיג, האדון, הציר והעוגן של כל הסיפור ובוודאי של הממונה, הנוטה להיסחף אחר רגשותיו ו"להפוך את השליחות למסע". בעל המפעל הוא הקוטב המנוגד ודבר זה בא לביטוי בחילופי הדברים ביניהם בטלפון הלווייני. כאשר הממונה מספר לו על הסטייה מן התוכנית המקורית (במקום לקבור את רגאייב בעירה הוא מחליט להרחיק עוד חמש מאות ק"מ לכפרה של הסבתא) ומבקש את אישורו, אומר לו בעל המפעל:

"אני מכיר את הנטייה שלך להרפתקאות עוד מימי היותך סוכן נוסע, אבל לא שיערתי שתחושת האשמה שלך כלפי האשה הזאת גדולה עד כדי כך". ומיד מוסיף: "ובכלל אל תשכח, אתה שליח, לא מנהיג" (עמ' 207).

דומה שאפשר להתחיל לסכם: לדעתי, גם בעל המפעל הוא בעל שליחות, ושליחותו היא שליחות-על של מנהיג, כלומר חשובה יותר משליחותו של הממונה. כמובן, אין הנהגתו בולטת לעין כמו של הממונה, הממלא בפעילותו את דפי הרומן, אך כזאת היא תמיד הנהגה אמיתית. ("אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין" - אמרו חז"ל, והברכה, אכן, שרויה, בכל מעשיו של האיש הזה). שלא כממונה, האחראי לכל היותר לנפש אחת, יוליה רגאייב, ואולי גם לבנה היתום ולאמה הזקנה, המצליחים, אגב, לשטות ולתעתע בו, הרי בעל המפעל זן ומפרנס עשרות עובדים, כולל הממונה, הנלווים אליו בשליחותו. הוא האחראי למפעל על שני אגפיו, שנוכל לכנותם עכשיו בשם הסמלי המתבקש: אגף הקמח (מוצרי האפייה) ואגף התורה (מוצרי הכתיבה).

בפרקי אבות (פרק ג) נכתב:

"רבי אלעזר בן עזריה אומר: אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. הוא היה אומר: כל שחוכמתו מרובה ממעשיו דומה לאילן שענפיו מרובין ושורשיו מועטים, והרוח באה ועוקרתו על פניו. אבל כל שמעשיו מרובין מחוכמתו דומה לאילן שענפיו מועטין ושורשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות אין מזיזין אותו ממקומו".

כזהו בעל המפעל - איש מעשה, ששורשיו נטועים עמוק באדמת הארץ וירושלים, אך גם איש של תורה ואמונה. בלשון התלמוד אפשר לומר כי הוא עוסק במה שקרוי שם "יישובו של עולם", כלומר בתיקון עולם ובדאגה להמשך הקיום האנושי בו. מושג הנסמך על פסוק בישעיהו "לא לתוהו בראה, לשבת יצרה" (מה, יח), כלומר העולם לא לתוהו נברא, אלא לחיות בו, ויש לעשותו מקום הולם לישיבת בני אדם שיוכלו לחיות בו ברווחה ובכבוד. ומי עושה זאת יותר מכל אדם אחר אם לא היום, היצרן, הסוחר, ואיש המעשה?

הושע לא עשה מבעל המפעל דמות ראשית, וספק אם התכוון לכל מה שאני כותב כאן. עם זאת, הוא יצר כבעל המפעל דמות מופת אידיאלית, שכבר אין מוצאים הרבה כמותה בספרות, אבל היא מן הדמויות שנושאות על גבן את העולם כולו, כולל הממונה המתייסר ושליחותו, כתב המקומון המתמחה באפלטון, וגם את יוליה רגאייב, שעוד ימצא לה מקום בירושלים "השייכת לכולם". ואולי היא מבשרת את היום באחרית הימים, שבו "נכון יהיה הר בית יהוה בראש ההרים ונישא מגבעות ונהרו

אליו כל הגויים".

הערה מהרהורי לבי

אם להוסיף הערה מהרהורי לבי אומר: יהושע יודע שתיקון עולם לא יבוא בתקופתנו מידי מהפכנים רדיקלים חסרי כל, או טרוריסטים זורעי אלימות והרס, אלא דווקא מידי "קפיטליסטים תמימים", כנאמר למעלה על בעל המפעל, או נאורים ורציונלים (כמו ג'ורג' סורוס, למשל), במיוחד אם הם יהודים דתיים, שהרי אלה כבר צוו על כך בתורתם: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, והחזקת בו, גר ותושב, וחי עמך" (ויקרא כה, לה). מצווה שבעל המפעל מקיים הלכה למעשה.

ג.ב. ולא אמרנו עדיין מילה על "המקהלה" המופיעה מעת לעת בין פרקי הספר, אבל לא נוכל שלא להזכיר כאן שאלה פתוחה. המקהלה, כידוע, מקורה בטרגדיה היוונית, אבל רומן זה, כהגדרת מחברו, הוא "פסיון", שיש בו תשובה, כפרה ותחייה, ואיננו טרגדיה. לכן, מניין, בכל זאת, ולשם מה, המקהלה? לא הכול סגור בפירושו, ומלאכת הפירוש תמה, אך לא נשלמה.

הספין של ציפקין

יש שסופר נשכח זוכה ומתגלה, והתגלית הזאת הולכת מסוף העולם ועד סופו, אולם כאשר אתה נוטל לידך את ספרו וקורא בו, אתה תוהה: האמנם כתשבתו?

זהו, לדעתי, המקרה של ליאוניד ציפקין (1926-1982) וספרו *קייץ בבאדן באדן* (הוצאת מחברות לספרות, מרוסית: דינה מרקון, 2004) סופר של ספר אחד, שסיפור חייו ויצירתו מעניין יותר מעצם ספרו, וגם על כך לא היינו יודעים דבר, אלמלא המגלה אותו לא היתה סוזן זונטאג, סופרת ומסאית אמריקאית ידועה. סיפור גילוי הופך ממילא לעיקר הסקירה עליו: ציפקין, יהודי שעבד כפתולוג בברית המועצות, לא פרסם מעולם דבר בארצו. לאחר שבנו היגר ב-1977 לארצות הברית, ביקש כמה פעמים אשרת הגירה לישראל אך לא נענה. לאחר שסורב פנה לכתיבה והתרכז ברומן שלפנינו, שעיקרו סיפור המסע שערכו הסופר הנערץ עליו, פיודור דוסטויבסקי, וכלתו, אנה גריגוריבנה, בקיץ 1867, לעיר ההימורים באדן באדן בגרמניה. כתב-היד של ציפקין הוברח למערב וראה אור, בהמשכים, בעיתון מהגרים בניו יורק במהלך שנת 1982. ציפקין עצמו מת שבוע לאחר פרסום החלק הראשון. הוצאה גרמנית קטנה רכשה את הזכויות והספר ראה

וכך, כאשר אתה מגיע לסופה, לאחר כל אותם משפטי לוואי ותנאי מקדימים, כבר שכחת מה הניע את כל ההתרחשות, מה כאן סיבה ומה מסובב, והתחושה היא של מערבולת אחת גדולה, שזנבה תקוע בפיה, והיא מסתחררת סביב עצמה. לדעתי, תחביר זה מתאים להפליא לדבר אחד בעיקר בספר - לתיאור קדחת ההימורים של דוסטויבסקי, והדפים שבהם היא מתוארת, הם, אכן, לדעתי, הדפים החזקים ומעוררי הצמרמורת בספר.

היא מעלתו הגדולה. זונטאג מקדישה בסוף הקדמתה דברים אחדים למבנה זה: התחכום, התאוצה של הלשון, הדילוג המפתה מגוף ראשון לגוף שלישי, הם שעושים את קיץ בבאדן באדן, הנוגע ביעף בכל הנושאים הגדולים של הספרות הרוסית, לאחדות אחת. לדבריה, לאחדות זו יש היבט תחבירי מובהק:

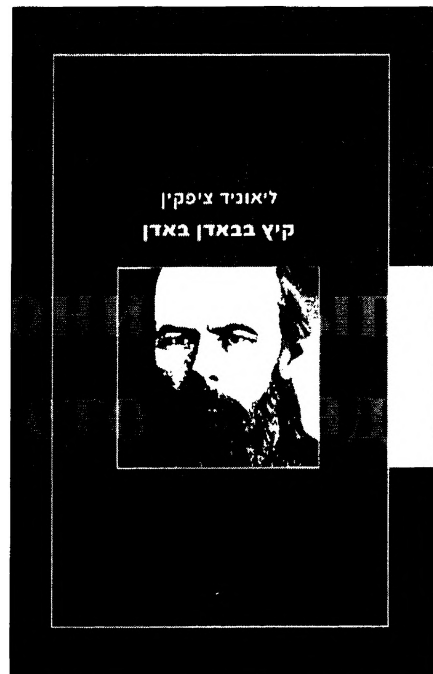
כל פיסקה נפתחת במשפט ארוך עד מאוד, שמילות הקישור המשמשות בו הן "ו", "אבל", "אף על פי", "לכן", "מאחר ש", "כפי ש", "מפני ש", ו"כאילו", עם מקפים מפרידים רבים, כאשר רק בסופה של הפיסקה מגיע תורה של הנקודה (עמ' 19).

אור בגרמניה, אך לא זכה לתשומת לב. הספר תורגם לאנגלית ויצא לאור בבריטניה ב-1987, אך שוב התקבל בהתעלמות. ארבע עשרה שנים לאחר מכן, לגמרי במקרה, גילתה אותו סוזן זונטאג בחנות ספרים יד שנייה בצ'רינג קרוס, לונדון. היא התלהבה מן הטקסט, כתבה לו הקדמה והוא פורסם מחדש ב-2001 וזכה לתהילה שהשוליים של עטיפתו מלאים ממנה. עלילת הסיפור כפולה והליהוק משולש: היא נפתחת בניסיעתו של ציפקין ברכבת ממוסקבה ללנינגרד כשבידו "היומן" של אנה

יצחק מטרני

תֹּלְהָ אֶת בִּי מִבֶּט בְּעֵרִיסָה
וּבְהֵרִיסָה תֹּלְעֵת
אֲנִי לֹא מִשְׁתַּתֵּף בְּתַסְרִיט
מְנַחֵשׁ אֲנָשִׁים
הֲרַחֵשׁ בְּתַפִּיחָה הַמְתַּנַּפֶּצֶת
נִשְׁאָר בְּצַד
וְנַחֵם הַיְצִירָה
מְרַצֵּד בְּשִׁלְטֵת הַחֻצוֹת,
כְּבִיסָה לְבָנָה
עִם טֶפֶת יַיִן
מְהַנְדֶּסֶת מַחֹת וְשׁוֹשְׁנִים.
נוֹתֵן לְסָרֵט הַנֶּעַע
לְחַלֵּף מוֹל עֵינָי
וְיֹרֵד וְהוֹלֵךְ
רְגֵלִי.
מִתְּלֵה דִיקְטוֹרִי בְּמִרְפֶּסֶת
תּוֹפֵס שְׁטַח
כְּסָאוֹת פְּלֶסְטִיק לְבָנִים
מְגַבְּבִים פְּעֻרַמַּת מְגַבּוֹת
חֲלָצָה מְחַלְלֵת
מִתְרִיס מִתְּכֵת
וְקָרֵן אֶבֶק מְאִירָה
מְתַרְיץ בְּחֵלּוֹן הַמְּגָף.

בשל אורכן של הפסקאות הללו, המשתרעות על כמה עמודים, קשה מאוד להדגים כאן את מה שהוא בעיני, לעיתים, תחביר בלתי אפשרי. זונטאג סבורה, כי פיסקות אלה "באינסופיותן" מזכירות במשהו את סגנונם של סאראמאגו או של תומס ברנהרד, אם כי ברור לה שציפקין לא הכירם. לא מכבר קראתי בשניים אלה וחרף דמיון מסוים, השוני, לדעתי, רב. בעיקר משום שכתבתו של ציפקין נראית בעיני כרצף של משפטי תנאי החסר בסופו משפט עיקרי. היעדר מובנה זה מותיר את משפטיו פתוחים, מבלי יכולת להשיב תשובה של ממש על הציפיות שהם מעוררים בקורא. חרף הקושי, אנסה בכל זאת להדגים פיסקה אחת כזאת. ניטול, למשל, אירוע, המתחיל בעמוד 29 ומסופר בפיסקת-מחרוזת אחת לאורך 12 עמודים. תחילתו בתקריט במסעדה בבאדן באדן בין בני הזוג דוסטויבסקי למשרתים במקום, שרימו והשפילו את בני הזוג; דוסטויבסקי הוועם מבקש ללמד לקח את אחד המלצרים, אך אנה מונעת זאת ממנו; תגובתה מסיטה עתה את ההתרחשות ליחסים ביניהם; פדיה מעליב אותה בדבריו ואנה הפגועה פונה לשוב, בשדרה צדדית, לדירתם במלון; בדרך היא מהרהרת בעלבון שעלב בה פדיה ובזיכרונה עולים כל המריבות והעלבונות שהיו ביניהם בשנים קודמות; כשהיא מגיעה לדירתם, היא מקווה, בכל זאת, למצוא בה את פדיה, שהלך בשדרה הראשית, והיה צריך להגיע לפניה; אולם פדיה איננו, מתברר כי היה ויצא לחפש אותה, והיא רצה החוצה לחפש אותו; לבסוף, הם נפגשים וחוזרים לדירה, מחליפים בגדים ויוצאים למסעדה אחרת, במלון ויקטוריה, שם הם שוהים עד השעה שמונה בערב; בשובם הם פורשים, כעוסים, ומסתגרים בחדרים נפרדים; אבל בלילה מתגנב פדיה לחדרה, להיפרד ממנה בברכת לילה טוב, והיא "אומללה או מאושרת". וכן הלאה, והלאה, בנשימה אחת עד סופה של פיסקת-מחרוזת זו בעמוד 41.

גריגורייבנה, אשר משמש יסוד לכתיבתו. עם קריאתו מתמוססת המציאות הסובייטית של המאה ה-20 ויעד נסיעתו הופך להיות פטרבורג של המאה ה-19. הרומן עוקב הן אחר מסעם בעבר של בני הזוג דוסטויבסקי, והן אחר מסעו בהווה של ציפקין, בעקבותיהם. סוזן זונטאג, משום מה, עושה עניין גדול מיהדותו של ציפקין ומהאנטישמיות המפורסמת של דוסטויבסקי, ואף מציגה בהקדמתה את השאלה: "מה יעשה אדם שאוהב את דוסטויבסקי - יהודי שאוהב את דוסטויבסקי - בידעה שהוא שנה יהודים? כיצד אפשר להסביר את האנטישמיות המרושעת של אדם, הרגיש כל כך ברומנים שלו לסבלותיהם של החלכאים והנדכאים? וכיצד אפשר לפרש את משיכתם המיוחדת של היהודים לדוסטויבסקי?" (עמ' 17). ציפקין אמנם מאזכר את שאלתה, שהיא גם שאלתו, אך דומני שלא היא שהעסיקה אותו באמת, ולכן אין ברומן גם כל תשובה של ממש עליה, מלבד התשובה הבנלית כי "אהבת דוסטויבסקי פירושה אהבת הספרות". היעדר תשובות, בכלל, לא רק לשאלת האנטישמיות, אלא גם לשאלות אחרות, למשל תאוות ההימורים של דוסטויבסקי, נובע, לדעתי, מהמבנה התחבירי של הרומן, שהוא בעיני נקודת התורפה שלו, ואילו בעיני זונטאג